

Irodalom

- Bárcki Géza (1963), *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest. Reprint 1996: Custos Kiadó, Budapest.
- Bárcki Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán (1967), *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. = MNyT
- Benkő Loránd (1988), *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) (1991–1995), *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I–II/2. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TNyT
- Berrár Jolán (1957), *Magyar történeti mondattan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Csúcs, Sándor – Honti, László – Salánki, Zsuzsa – Varga, Judit (1991), *Statistik der uralschen Lautentsprechungen*. Linguistica series B. Documenta. 1. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Honti, László (1982), *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jakab László (szerk.) (1978–2002), *Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár 1–10*. Debrecen.
- Kulonen, Ulla-Maija (1993), *Johdatus unkarin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Szabó T. Attila (1993–1997), *Erdélyi szótörténeti tár*. I–IV. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1975–1984. V–IX. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1993–1997. = SzT
- Szilágyi N. Sándor (1976), *Az ómagyar kori pótlónyúlás és a tövégi rövid magánhangzók lekopásának néhány kérdése*. NyIrK 20: 126–136.

Jukka Mäkisalo: Grammar and Experimental Evidence in Finnish Compounds

University of Joensuu, Joensuu. 2000. 179. o.

Jukka Mäkisalo műve – mely egyben doktori disszertációja is – egy bevezető tanulmányból és öt cikkből áll: ezek közül az első kettő tisztán nyelvészeti (grammatikai, leíró), a maradék három pszicholingvisztikai tárgyú. A bevezetőben Mäkisalo a tiszta nyelvészet („autonomous linguistics”) és a pszicholingvisztika kapcsolatát vizsgálva azt állapítja meg, hogy az utóbbi nem lehet meg az előbbi nélkül, míg ez fordítva nem igaz: a nyelvtan (adott esetben a generatív nyelvtan) leíróképessége önmagán áll vagy bukik, nem szükséges az érvényességét kívülről (pl. a mentális folyamatokkal) igazolni. Ilyen értelemben Mäkisalo munkája inkább pszicholingvisztikai, hiszen a leíró nyelvtani műben nem lenne helye pszicholingvisztikai vizsgálatnak, és a könyv felépítése is arra utal, hogy a

leíró és elméleti nyelvészeti részek a leírt pszicholingvisztikai vizsgálatokhoz nyújtanak elméleti háttérrel. A recenzensnek azonban az a benyomása, hogy a leíró-elméleti megfigyelések nemcsak terjedelmükben, hanem jelentőségükben is felülmúlják a pszicholingvisztikai vizsgálatokat.

A bevezetőben a tiszta nyelvészet és a pszicholingvisztika kapcsolatáról szóló elmélkedés után Mäkisalo azokra a kérdésekre tér ki, amelyeket külön cikkekben vizsgál. Az első ilyen kérdés az összetétel helye a nyelvtanban: a lexikonban vagy a szintaxisban. Spencert idézve rámutat, hogy a probléma alapja a „szó” fogalmának tisztázatlansága. Abban általában egyetértés mutatkozik, hogy a szóösszetétel semmiképpen sem tartozik a morfológia magjához. Ryder pedig arra mutat rá, hogy a lexikont és a nyelvtant nem lehet élesen elválasztani egymástól. Elterjedt az a felfogás is, hogy a morfológia megoszlik a lexikon és a nyelvtan között, de van egy figyelemreméltó kérdés, mely a generatív nyelvten alapjait feszegeti: mi akadályozza meg, hogy a szintaxis belépjen a lexikonba, ha nem maga a morfológia fogalma?

Két érv szól az összetételek lexikonba sorolása mellett: az egyik a sajátos jelentés, de sajátos jelentésű idiomák is vannak, így ezt a feltételezést el kell vetnünk; a másik a hangsúly. A szintaxisba sorolás mellett szól, hogy az összetételek ugyanúgy több szóból állnak, mint a szintaktikai szerkezetek; a produktív, szabályos összetételi módok a tagok elemzésére kényszerítenek minket; vannak olyan összetételek, melyek nagyon közel állnak hasonló szintaktikai szerkezetekhez (*atom bomb* – *atomic bomb*); a deverbális összetételekben világos összefüggés van a tagok szemantikai viszonya és az utótag igetövének argumentumszerkezete között; az endocentrikus összetételekben a tagok sorrendje megegyezik a szintaktikai szerkezetekben megfigyelhető sorrenddel (pl. a franciában – szemben az angollal vagy a finnel – a fej áll elől).

A következőkben röviden kitér a produktivitás kérdésére, és megállapítja, hogy legcélszerűbb az összetételek morfológiai felépítése alapján felállított típusok produktivitását vizsgálni. Baayen egy adott forma produktivitásának mérésére azt javasolja, hogy egy nagy korpuszban osszuk el az adott formájú hapax legomenonok számát az összes ilyen formájú alak számával. A finben az összetételek produktivitása igen magas, mert egy nagy, napilapok szövegeiből álló korpuszban az összetételek 58%-a csak egyszer fordul elő. (A recenzens számára ez a mérési módszer egyáltalán nem meggyőző, hiszen nem csak alkalmi neologizmusok fordulhatnak elő hapax legomenonként, hanem ritkán használt ősrégi formák is – másfelől a neologizmusok gyakran válnak divatossá, gyakran használttá, de egy alkalmi forma is felbukkanhat többször ugyanabban a szövegben.)

A finben a nominális (tő-) és deverbális (szintetikus) összetétel közötti különbség még markánsabb, mint általában más nyelvekben: az utóbbiban nem csak a tagok szemantikai határozható meg világosabban, de az előtagot geniti-

vusraggal kell ellátni. A két típus között átfedés van, pl. *koti + hoito* 'otthon + gondozás = házi gondozás', *kodin + hoito* 'otthon-Gen + gondozás = háztartás'. A nominális összetételeknél is lehetséges mind a nominatívusi, mind a genitívusi előtag, tendenciaszerű különbség van jelentéseik között.

Egy harmadik típusú előtag is előfordul a finnben, a mássalhangzós tő.¹ Mä-kisalo amellett érvel, hogy a mássalhangzós tő nemcsak összetételekben fordulhat elő, és a következő példát hozza: *talon uudenväriseksi maalamis-operatio* 'ház-Gen új-Gen + színű + Tra fest-Inf3² művelet = művelet a ház új színűre festésére', melynek jelentése teljesen megegyezik a *talon uudenväriseksi maalamisen operatio* jelentésével (a formai különbség annyi, hogy a festés itt nem mássalhangzós tőként, hanem genitívusban áll), és egyikük sem felel meg az összetételekre vonatkozó kritériumoknak (l. lejjebb).

A bevezető végén a szerző az általa végzett kísérleteket, azok előzményeit, elméleti háttérét és eredményeit ismerteti, ezekre az egyes cikkek tárgyalásakor térünk ki. Az első cikk (To what extent compounds are morphological? A review of problems in linguistic theories, 29–60) tudománytörténeti áttekintés, mely azt vizsgálja, hogy a(z) amerikai) strukturalista és a generatív nyelvtudomány története során mikor hol helyezték el a szóösszetételt a lexikon, a morfológia és a szintaxis között.

Bloomfield a nyelvtant két részre osztotta: a morfológiára, mely szavakat épít, és szintaxisra, amely ezekből épít frázisokat. Mivel a kettő határa a szó fogalmától függ, az összetételt határesetnek nevezte. Marchand a „syntactical compound” terminust azokra az összetételekre használta, melyek lexikalizációval keletkeztek szintaktikai szerkezetekből (pl. *father-in-law*). A bloomfieldi koncepcióban a lexikon az idioszinkretikus elemeket tartalmazza, ezért az összetételek nagy része, mivel jelentésük nem megjósolható, a lexikonba kerül. Nehéz azonban megérteni, hogy lehet a lexikon ilyen hatalmas, ha nincs semmiféle belső struktúrája. A generatív grammatika éppen ezért feltételezi, hogy a lexikonon belül is vannak (a nyelvtani szabályokhoz hasonló) szabályok.

Chomsky standard elméletében alig létezett morfológia. A szóalakok (ideértve az inflexiót, a képzést és az összetételt is) a szintaxishoz tartoztak, mivel a nyelvtan a mondatok morfémaszerkezetét írta le. Az *Aspects of Theory of Syntax*-ban (1965) Chomsky egyértelműen szintaktikainak látta az összetételt. De már korábban, 1960-ban megjelent Robert Lees *The Grammar of English Nominalizations* című műve, melyben – az ST-re jellemzően – azt állította, hogy az

¹ Nem minden névszónak van mássalhangzós töve, és amelyiknek van, azok közül sem mindegyik fordul(hat) elő mássalhangzós tőként az előtagban.

² Tra – transitívus; Inf3 – 3. infinitívus (valójában a *-minen*, amely leginkább a magyar *-As*-nak felel meg: valószínűleg sajtóhiba, mert máshol a hasonló szerkezetet Inf3 + DN-nek jelöli, ahol a DN névszóképzőt jelent).

összetételek transzformációval, mögöttes mondatokból jönnek létre. Az összetételeket szintaktikai kifejezésekkel írta le, így pl. a *girlfriend* alany-állítmányi összetétel, mert a *The friend is a girl* mondatból jön létre. Az elméletnek erőssége volt, hogy meg tudta magyarázni bizonyos összetételek többértelműségét (pl. a *snake poison* különböző jelentéseit a *The snake has poison*, *The poison is for the snake* stb. mögöttes mondatokkal). Az elmélet fő gyengéje az volt, hogy nem tudott megfogalmazni olyan korlátozásokat, melyek megszabták volna, milyen elemeket lehet törölni a kiinduló mondatokból. A standard elméletet Chomsky a *Remarks on Nominalization* című cikkében (1970) kezdte módosítani. A módosítás melletti fő érv az volt, hogy amikor egy igéből névszót (igenevet) képzünk, az igére jellemző kapcsolatok megmaradnak (*Tom gave a book to Harriet.* → *Tom's giving/gift a book (to Harriet)*). Chomsky ebből arra következtet, hogy a kapcsolatokra vonatkozó információknak redundanciaszabályokként már a lexikonban meg kell lenniük. A lexikális fejből projekciók indulnak ki, és a különböző lexikális kategóriájú frázisok felépítése hasonló. A képzéseket többé nem lehetett transzformációval leírni.

Roepel és Siegel voltak az elsők (1978-ban), akik először megkülönböztették a nominális és a szintetikus összetételeket: észrevették, hogy vannak összetételek, melyekben a fej alapját alkotó ige kormányozza a tagok kapcsolatát, ezért az ige szintaktikai viselkedését lexikális szinten be kell építeni az ilyen összetételekbe.

Mäkisalo előbb a nominális összetételekre vonatkozó elméleteket tekinti át, mert a frázisstruktúra-nyelvtanban az összetételek leírása elsősorban a tagok szintaktikai kategóriájára (szófajára) épül, és a deverbális utótagú összetételek esetében is időnként kétséges az ige argumentumstruktúrájának a szerepe. Megemlíti Chomsky és Halle (1968) összetételihangsúly-szabályát (Compound Stress Rule), Selkirk (1982) közvetlen generáló szabályait ($N > \{N, A, V, P\}$; $N; A > \{N, A, P\}$; $A; V > P V$), ill. ezzel kapcsolatban a tőelvonás (back-formation) problémáját.

A következő nagy elméleti kihívást a lexikális fonológia, pontosabban Allen Extended Ordering Hypothesis-e hozta: eszerint a szavak fonológiai-morfológiai megformálása különböző szinteken megy végbe (az első két szinten együtt képzés és a rendhagyó inflexió – a két szintet a hangsúlykiosztás választja el egymástól –, az összetétel, végül a szabályos inflexió), és a későbbi szintekről már nem lehet visszatérni az előzőekre. Jellemző például, hogy a összetételi előtagként a pluralia tantumok is egyes számban állnak: *trousers*, de *trouser-leg*, *scissors*, de *scissor-handle* stb. Más esetekben azonban, úgy tűnik, többes számban áll az előtag: *craftsman*, *swordsman* – ezekben az esetekben azonban másról lehet szó, hiszen a jelentés nem utal semmiféle többesre. Az olaszban azonban van olyan példa, amikor a többesjel az összetétel közepén jelenik meg: *cap-i-stazione* 'állomásfőnökök'.

A finnben a nominális összetételek előtagja gyakran genitívusban áll: *aallon* + *harja* 'hullám-Gen + tető: hullámtető', *koiran* + *koppi* 'kutya-Gen + kunyhó: kutyaház', *rotan* + *myrkky* 'patkány-Gen + méreg: patkányméreg', *kissan* + *kello* 'macska-Gen + harang: virágfajta'. Mint a példák mutatják, a tagok közötti jelentésviszony többféle lehet. A genitívus produktív³, a hangsúly egyértelműen összetételnek mutatja a szerkezetet, és az előtag általános olvasatú, szemben a birtokos szerkezettel. A finnen kívül más nyelvek is azt bizonyítják, hogy az EOH nem tartható.

Az utóbbi idők generatív grammatikája elsősorban a szintetikus összetételekkel foglalkozott. A legfontosabb kérdés az, hogy hol húzzuk meg a határt a nominális és a szintetikus összetételek között. Nem állíthatjuk, hogy mindegyik deverbális fejű összetétel szintetikus, legalábbis abban az értelemben, hogy az előtag és az utótag szemantikai viszonyát az utótagban található ígető jelentése határozza meg⁴. A kétféle összetétel között nincs sem szerkezeti, sem szófaji különbség, amely első ránézésre eldönthetővé tenné a kérdést. Az egyes nyelvészek nézetei abban a tekintetben is különböznek, hogy milyen deverbális utótagú szerkezeteket tekintenek szintetikusnak (a *truck driver*, *truck driving* típusokat mindenki, a *hand-made* típust a többség, a *slum clearance*, *machine-readable* típusokat viszont kevesen).

Selkirk (1982) A First Order Projection Principle bevezetésével szűkítette le a szintaktikai összetételek körét. Eszerint egy lexikai kategória minden nem-alanyi argumentumát ki kell elégíteni az első projekciójában. Híres példája a *tree eater*, mely szerinte kétféleképpen interpretálható: 'one who eats trees', ill. 'one who eats in a tree'. Ezek közül azonban csak az első jelentésben lehet szintetikus, mert a második jelentésben nem elégíti ki az argumentumstruktúrát. A *[[*eater*]_{N1} [[*of*]_P [*pasta*]_{N2}]_{PP}]_{N'} [*in trees*]_{PP}]_{NP} szerkezet pedig azért helytelen, mert az N'-n, azaz az *eater* első projekcióján kívül már nem él az argumentumszerkezet.

Lieber (1983) egyszerűen a konstituensszerkezet alapján különbözteti meg a nominális és szintetikus összetételeket. Lieber szerint az argumentumszerkezet képes arra, hogy átszivárogon (*percolate*) egy domináló csomópontba, de csak akkor, ha annak szintaktikai kategóriája megegyezik (azaz ige). Éppen ezért szerinte a *truck driver* szerkezete nem lehet [[*truck*]_N[[*drive*]_V[*er*]_N]_N]_{N'}, mert

³ A többes genitívusban álló előtagok egyes esetekben olyan formában jelennek meg, amelyben önállóan nem: pl. *opettajain* + *huone* 'tanár-plGen + szoba: tanári szoba' (önállóan: *opettajien*), *nuoriso* + *asioin* + *keskus* 'ifjúság + dolog-plGen + központ: ifjúságügyi központ' (önállóan: *asioiden* ~ *asioitten*). Ezek az esetek azonban ritkák, és általában lexikalizálódtak. Úgy tűnik azonban, hogy Mäkisalo nem csak ebben a vonatkozásban, hanem egyébként sem foglalkozik a többes genitívusban álló előtagokkal.

⁴ Valójában azonban gyakran szinonimaként használják deverbális, ill. szintetikus összetétel terminusokat.

a *driver* mint főnév nem örökölheti a *drive* argumentumszerkezetét, ezért az összetétel szerkezete csak [[[*truck*]_N [*drive*]_V]_V [*er*]_N]_N lehet. Érvelésében nincs tekintettel arra, hogy *truck drive* ige nem létezik.

Grimshaw (1990) Hale ötlete alapján az ige argumentumstruktúrájának struktúráltabb leírását adta. Szerinte az argumentumoknak előre meghatározott hierarchiájuk van, és a legprominensebb, az ágens a külső. Az összetételi előtagban csak a legbelső argumentum jelenhet meg. Azokban az esetekben, amikor az alany jelenik meg előtagként (*dog bite*, *bee sting*, *rainfall*, *bus stop*), nominális összetételről van szó. Az angolban az *-ing*-képzős alakok tipikusan szintetikus, míg a zéróképzős alakok tipikusan nominális összetételek.

A finnben az ágens is kielégítheti előtagként az argumentumszerkezetet, pl. *linnun + laulu* 'madár-Gen + énekel-DN: madárdal', még hozzá eseményjelentésben is ('a madár éneklése'). A genitivus ragja jelenik meg a tárgyi előtagként is: *palkan + maksu* 'fizetés-Gen + fizet + DN: (bér(ki))fizetés'. A genitivus jelenik meg a frázison belüli argumentumkitöltés esetében is: *Jaanan hiihtäminen* 'Jaana-Gen síelés: Jaana síelése', *auton ostaminen* 'autó-Gen vásárlás: (az) autó (meg)vásárlása'. Kérdés az, hogy vajon a szintaxisban megjelenő esetjelölés hathat-e az összetételben belüli esetjelölésre anélkül, hogy az is a szintaxisban foglalna helyet...

Ha a finnben egy szintetikus összetétel egy újabb összetétel feje lesz, csak nominális összetétel jöhet létre: *työn + tekijä* 'munka-Gen + csinál-DN: dolgozó', *avain + työntekijä* 'kulcs + dolgozó: ?kulcsipari dolgozó', *apteeki + työntekijä* 'patika + dolgozó: patikai dolgozó'. Mindez azt jelenti, hogy a többtagú összetételek csak akkor lehetnek szintetikusak, ha a jobb oldalukon ágaznak el. Mivel két argumentum egyszerre nem tölthető ki az előtagban, a finn *yhdistys + kirja + lahjoitus* 'egyesület + könyv + adományoz-DN' nem lehet 'az egyesület könyvadományozása', sem 'könyvadományozás egy egyesületnek', hanem csak 'egy) egyesületi könyv adományozása'.

Végül a cikk nem ad egyértelmű választ a címben feltett kérdésre: legfőbb tanulsága éppen az, hogy a kérdésre adható válasz elsősorban attól függ, miképp szemléljük a nyelvtan egészét. Végül különösen a szintaktikai összetételek további vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza, hiszen éppen ez az, amelyben az igető a szintaktikai szerkezetekhez hasonlóan meghatározó szerepet játszik.

A második cikk (Compounds in Finnish: on the Morpho-syntactic and Semantic Criteria, 61–127) a legterjedelmesebb, a kötet harmada. Az írás a finn összetételek empirikus grammatikai leírása. Az összetételek kategóriája meglehetősen heterogén, éppen ezért nincsenek világos definíciós kritériumai. Mivel az olyasféle definíciók, mint az összetétel olyan szó, mely két szóból áll, erősen függenek a szó fogalmától, olyan kritériumokat kell keresni, melyek elkerülik a szó fogalmát. Mäkisalo Rydert követve az összetételeket elsősorban prototipikus

képviselőik alapján próbálja meg leírni. Ryder szerint a prototipikus összetételek elsősorban a tagok közötti prototipikus jelentésviszonyok alapján ragadhatók meg.

Mäkisalo lexikális, morfológiai és szintaktikai kritériumokat egészít ki szemantikaiakkal. Bár fontosnak tartja a fonológiai (prozódiai) kritériumokat, ezek vizsgálatától eltekint, mert a kutatás elméleti alapjaiba és módszerébe nem illeszkedik. Wiikre hivatkozva azt állítja, hogy a finnben (és általában olyan nyelvekben, ahol automatikus és kötött) a hangsúly szerepe a szóhatárok jelölése – mivel az összetétel egy szó, csak egy hangsúly van benne. Később viszont azt állítja, hogy az összetétel tagjai között azért nem érvényesül a magánhangzó-harmónia, mert a tagok között szóhatár van. Az ellentmondást nem oldja fel, pedig viszonylag egyszerű: a szó mást jelent a fonológia különböző összetevői számára (vagy: két különböző tartományra is szívesen hivatkozunk a „szó” kifejezéssel).

A kutatás anyaga viszonylag kis terjedelmű, rádióinterjúkból álló, nyelvjárási (elsősorban fonológiai) elemekkel színezett beszélt nyelvi szöveg. A finnugor transzkripcióban lejegyzett szöveget a szerző irodalmi nyelvi formára írta át, az összetételeket elemeikre törte és elemeztette a FLINTWOL számítógépes morfológiai elemzővel. Az elemzett alakokat az eredeti, transzkripcióban lejegyzett alakokhoz párosította. Az anyagban 756 olyan szerkezetet talált, mely megfelelt valamely összetételi kritériumnak.

A vizsgálat előtt azonban előtesztet végzett, melyben a nyelvhasználók intuíciójára építve vizsgálta, hogy a beszélt nyelvben milyen konstrukciókat éreznek összetételnek. Az egyik rádióinterjú szövegéből eltávolította az összes szóközt és központosítást, a nagybetűket kisbetűkre cserélte, és arra kérte az adatközlőket, hogy húzzák be a szóhatárokat. Mivel a finn helyesírás szerint az összetételeket mindig egybe kell írni, várható volt, hogy az adatközlők nem tesznek szóhatárt az összetételi tagok közé. (A recenzensnek erős fenntartásai vannak ezzel a módszerrel szemben. Először is eleve kétségesnek tartja, hogy a beszélőnek veleszületett – vagy a nyelvelsajátítással párhuzamosan kialakuló – intuíciója van olyan fogalmakról, mint a szóösszetétel, vagy akár a szó. De ha van is, nagyon valószínű, hogy az írásktatás ezt felülírja: míg a szabály szerint azt írjuk egybe („egy szóba”), ami egy szó, a valóság inkább az, hogy azt nevezzük szónak, amit egybe írunk. Azok az adatközlők, akik viszonylag jól ismerik a helyesírást, oda húzzák be a szóhatárt, ahol a helyesírás szerint szóhatár van. A nyelvhasználóknál – legalábbis a magyaroknál – azonban gyakran megtörténik, hogy azt is külön írják, ami tipikus összetétel (pl. *látványpékség*). Ez utóbbi azonban statisztikailag korrigálható, az előbbi alapján azonban nem meglepő az a végkövetkeztetés, hogy a nyelvhasználók más összetétel-konceptióval rendelkezének a beszélt nyelvben, mint ami az irodalmi nyelvre jellemző⁵. Az elvi kételyeknek

⁵ Tekintettel az irodalmi és a beszélt nyelv közötti eltérések mértékére önmagában nem ab-

azért sem kell túl sok jelentőséget tulajdonítani, mert nyilván a helyesírás is valamiféle intuíciós alapokra épül, és bárhogy is rendelkezik egy nyelv helyesírása a szóhatárokról, azt valamiféle intuitív egységérzet alapján teszi.)

Ha az összetételeket (adott esetben azokat a szerkezeteket, amelyeket legalább két adatközlő egy szónak jelölt) szintaktikai kategóriájuk és morfológiai felépítésük alapján csoportosítjuk, három eltérő csoportra figyelhetünk fel: az egyikbe olyan szerkezetek tartoznak, amelyeket az adatközlők 71–99%-a egy szónak tartott (N + N, N + A, A + A, N + A, PRON + A, N + NUM, NUM + NUM, ADV + PSP); a következőbe, melyet az adatközlők 34–52%-a tartott egy szónak (NUM + N, NUM + A, ADV + V, ADV + ADV), és végül az utolsó csoportba (PRON + N, PRON + ADV, V + CS, ADV + CS, CC + CS, A + V, PSP + PRON) olyan szerkezetek, melyeket csupán az adatközlők 9–18%-a tartott összetételnek. A csoportok nem mindig egységesek, a NUM + N például a *tuhannesosa* 'ezredrészt' szerkezetnek köszönhetően kerül a középső csoportba, a többi képviselője alapján (pl. *viisi minuuttia* 'öt perc', *puolen vuoden* 'fél évnek a', *yhden miehen* 'egy embernek a'⁶) a harmadik csoportba kerülne; nem egységes a különböző felépítésű NUM-NUM összetételek megítélése sem (a finn helyesírás szerint az összetett számneveket mindig egybe kell írni).

Az előteszt fő eredménye, hogy elég az összetétel szintaktikai és morfológiai struktúráját elemezni ahhoz, hogy a különböző összetételi típusokat meghatározzuk: a prozódia vagy a diskurzus figyelembevételére nincs szükség, bár mindez nem jelenti, hogy az összetételeknek nincsenek ilyen jellemzőik. Az előteszt azt is igazolja, hogy a finnben az N + N, A + N, N + A, A + A szerkezetű összetételek tekinthetők prototipikusnak,⁷ ezek gyakoriak és megítélésük a nyelvhasználók számára egyértelmű.

A fő vizsgálatban összetételi kritériumokként Mäkisalo a következőket használja: 1. lexikalizált legyen, 2. két szabad morfémából álljon, 3. a tagok sorrendje rögzített legyen, 4. morfológiailag ne lehessen elválasztani a tagokat, 5. a tagok közötti szemantikai kapcsolatot az utótag határozza meg, amely 6. a szerkezet feje, 7. melyet az általános olvasatú előtag határoz meg, 8. az így létrejött összetétel egy új szabad morféma (összetétel) feje lehet, 9. csak az utótag egyeztetődik a szintaxissal, 10. anafórikus szigetet képez, az előtagra nem lehetséges visszautalni.⁸

A lexikalizáltság mérésére Mäkisalo meglehetősen durva módszert választ,

szurd az a feltételezés, hogy az összetételek tekintetében is nagy eltérés lenne. (A rec.)

⁶ A recenzens óvatosan feltételezi, hogy ezeket olyan szövegkörnyezetben érezhették összetételnek, ahol valamilyen sajátos jelentésben állhattak, pl. *puolen vuoden palkka* 'fél éves bér', *yhden miehen työ* 'egyemberes munka'. A *viisi minuuttia* talán olyan szerkezetben állhatott, mint a *Szabad Nép-ötperc*, különben valószínűtlen, hogy bárki egy szónak érezze.

⁷ Mäkisalo az N + V típust is említi, pedig ilyen nem szerepel a felmérésben. Talán sajtóhiba?

⁸ A 108–109. oldalon a számozás a fentitől eltér, de a recenzens csak így tudja értelmezni, és technikai malőrre gyanakszik.

egy összetételt akkor tekint lexikalizáltnak, ha szerepel a *Suomen kielen perussanakirjá*-ban (A finn nyelv alapszótárában). Ugyan maga is megjegyzi, hogy attól még, hogy egy szó nem szerepel a szótárban, lehet lexéma, a recenzens azonban fontosnak tartja hangsúlyozni az ellenkezőjét is. A finnben korlátozás nélkül alkothatók olyan összetételek, melyeknek előtagja valamilyen nemzetiséghez, néphez tartozást jelölő melléknév, utótagja pedig főnév vagy melléknév. A SKPS-ben ezek közül több is megtalálható: *suomalaiskansallinen* 'finn állampolgárságú', *suomalaisperäinen* 'finn származású', *ruotsalaissyntyinen* 'svéd születésű', *ruotsalaisseutu* 'svéd (lakosságú) vidék'. Hasonlóan produktív a genitivuszban álló nyelvnév és a *kielinen* 'nyelvű' melléknév kapcsolata: *vironkielinen* 'észti nyelvű', *ruotsinkielinen* 'svéd nyelvű', *suomenkielinen* 'finn nyelvű' stb. Szintén produktív a nominativuszban álló anyagnévi előtagú összetétel, ezek nagy része (*rautapannu* 'vasszerpenyő', *rautapata* 'vasfazék', *puuhuonekalu* 'fabútor', *puujäte* 'fahulladék', *kiviaita* 'kőkerítés', *kivijalusta* 'kőalapzat' és sok más) magyarázat nélkül szerepel a szótárban. Ezeknek a jelentése a tagokból és a szerkezetből egyértelműen kikövetkeztethető, ezért nem kell feltételeznünk, hogy lexikalizálódtak. (Természetesen másképp is felfoghatjuk a lexikont, például gondolhatjuk azt, hogy a lexikon tölti ki a szintaxis terminális csomópontjait, így minden szó a lexikonból jön – ebben az esetben viszont nincs értelme lexikalizálódott vagy nem lexikalizálódott szavakról beszélni. Egy harmadik felfogás szerint lexikalizálódottnak tekinthetünk olyan áttetsző szemantikai szerkezetű szavakat is, melyek gyakran fordulnak elő, éppen ezért feltételezhető, hogy egységként kezeljük őket: ebben az esetben viszont lehetetlen pontos kritériumokat találni a lexémák és nem-lexémák elkülönítésére.)

A kritériumok közül magyarázatra szorulhat még a szerkezet fejére vonatkozó. Ebben az esetben a disztribúciós ekvivalencia a követelmény, azaz hogy az összetétel, illetve az utótagja önállóan ugyanazokba a szövegkörnyezetekbe legyenek beilleszthetőek. Az előtag általános olvasata azt jelenti, hogy az előtag sosem utal valamilyen meghatározott dologra: a *student film society* esetében sem konkrét film(ek)ről, sem pedig bizonyos diák(ok)ról nincs szó; az *ilta + hämäre* 'este + homály = szürkület, alkony(at)', míg az *illan hämäre* 'este-Gen homály = a mai alkonyat'. Az összetétel tipikus esetben rekurzív, azaz a létrejött szerkezet egy másik összetétel elő- vagy utótagja lehet. Előtagként azonban szintaktikai szerkezet is előfordulhat (pl. *tee itse -mies* 'csináld magad –ember = ezmester', utótagként viszont nem: ezért összetételi kritérium, hogy az összetétel újabb összetétel feje lehessen.

Az összetétel általában anaforikus sziget, azaz az előtagra nem lehet visszautalni. A finnben azonban van néhány példa, ami ennek ellentmondani látszik. Előfordulhat például olyan esetekben, amikor a többes számú utalószó kizár minden más lehetséges olvasatot: *?Miten tuo hirsi + seinä on noin harmaa,*

vaikka ne on vasta viime kesänä on hoittu? 'Miért olyan szürke az a gerendafal, amikor tavaly nyáron lettek lecsiszolva?' *Paperi on kyllä nelin + kertainen.* 'Minä ihan laskin niin monta.' 'A papír bizony négyrétegű. Én is pont annyit számoltam.' A példamondatokat Mäkisalo is kérdőjelesen hozza, és a cikk végén már inkább úgy véli, hogy ezeket az eseteket csak az teszi lehetővé, hogy a névmás nem értelmezhető másként a mondatban.

Azzal kapcsolatban, hogy a csak az utótag egyeztetődik a szintaxisban, meg kell jegyezni, hogy a finnben vannak olyan A + N összetételek, amelyek előtagja, akárcsak a közönséges jelzős szerkezetben, egyeztetődik, pl.: *isoviha* 'a nagy gyűlölet = svéd–oros háború a 18. sz.-ban', genitívus: *isonvihan*, inessívus: *isossavihassa* stb. Hogy nem egyszerűen idiomatizálódott jelzős szerkezetéről van szó, azt az összetételi hangsúly is alátámasztja. Mäkisalo ezt a típust nem említi, talán azért, mert anyagában nem fordul elő.

A vizsgált 8026 szós anyagban 543 összetételt talál, ezek közül 356-ot minősít lexémának, ezek közül a szöveg szerint 313 kéttagú (a többszörös összetételeket figyelmen kívül hagyja), a táblázatban mégis 344 szerepel, míg a táblázat adatait összeadva 333-at kapunk. A táblázat azt mutatja, hogy a lexikalizálódott összetételek közül hány felel meg az összetételi kritériumoknak. A nominatívusi előtagú N/DV/A + DV, A + N, DV + N, N + N összetételek több mint kilencven százaléka, az A + A összetételek 70%-a, az N + A összetételek 63,6%-a felel meg minden kritériumnak. A genitívusi előtagú N + Gen + N összetételeknek csak 50%-a felel meg, az N + Gen + DV összetételek közül pedig egy sem felel meg az összes kritériumnak. Szintén egy sem felel meg minden kritériumnak az összetett számnevek, adverbiumok, kötőszók és névutók közül: ez utóbbiakról könnyű kitalálni, hogy már csak azért sem felelhetnek meg, mert az utótag nem szemantikai feje a szerkezetnek (kivéve a kerek számokat, ezek viszont nem lehetnek új összetételek fejei⁹). Ezeket minősíti Mäkisalo marginális összetételeknek.

Magyarázatra szorul viszont a genitívusi előtagú összetételek viselkedése. Ezekről Mäkisalo azt állítja, hogy nem tesznek eleget a kötött sorrend kritériumának, pl. *aasin + nahka* 'számár-Gen + bőr = számárbőr', *nahka aasin* 'bőr számár-Gen = bőre a számárnak'; *kallion + laki* 'szikla-Gen + tető = sziklatető', *laki kallion* 'tető szikla-Gen = teteje a sziklának'. Kivételt csak a sajátos jelen-

⁹ Úgy tűnik, Mäkisalo ezen a ponton nem konzekvens, hiszen saját fejdefiníciója szerint a behelyettesítetőség lenne a fejség kritériuma, és ez kétségtelenül érvényesül az olyan számokban is, mint a *kaksi* '2', *kaksikymmentäkaksi* '22', *sataviisikymmentäkaksi* '152' stb., azaz ahol a szám végén *kaksi* '2' áll, ott az a fej. Ennek csupán az mond ellent, hogy az *yksi* '1' után egyes szám nominatívusban, míg a *kaksikymmentäyksi* '21', *sataviisikymmentäyksi* '151' stb. után mint minden tőszámnév után egyes szám partitívusban áll a névszó, így ebben az esetben nem lehet szó disztribúciós ekvivalenciáról. A rekurzivitás viszont ebben az értelemben az *yksi* '1' számnév kivételével mindig érvényesül.

tésű összetételek képeznek: *kirkon + kylä* 'templom-Gen + falu = egyházasfalu', *kylä kirkon* 'falu templom-Gen = faluja a templomnak'. Mäkisalo azonban maga is megjegyzi, hogy a sorrendi cserével az eredeti előtag elveszti általános olvasatát: a recensens véleménye szerint ez önmagában is bizonyítja, hogy itt nem az összetételi tagok, hanem a hozzájuk hasonló birtokos szerkezet elemeinek cseréjéről van szó. Bár a szerző emellett is hoz példát, hogy az ilyen előtag is lehet konkrét olvasatú (*tästä kumpareelta, kallionlaelta avautuu Hoilolan kylä* 'innen a dombról, a sziklatetőről tárul fel Hoilola faluja'), a recensens úgy véli, hogy itt valójában a az összetétel a konkrét olvasatú, és ennek alapján „mutatható meg” az előtag, mely valójában általános olvasatú. Meggyőzőbbnek tűnnek azok a példák, melyekben tulajdonnév az előtag: *Venäjän + safari* 'oroszországi vadász-kirándulás', *Saksan + maa* 'Németország földje' (bár az utóbbival kapcsolatban felmerül, hogy miként elemzendő a két Németország idején keletkezett, vagy az arról az időről szóló szövegekben) – az azonban önmagában nem meglepő, hogy a tulajdonnévi előtagú összetételek sajátosan viselkednek.

A deverbális utótagú összetételekről azt állapítja meg, hogy túlnyomórészt genitivusi előtagúak, ha az előtag valódi argumentum, és túlnyomórészt nominativusiak, ha szabad bővítmény. Az előtanulmányokban azt mutatja be, hogy az igei argumentumszerkezet akkor is megjelenik, ha a nem képzésről van szó, hanem az igeének és a főnévnek közös töve van (*linnun + laulu* 'madárdal, a madár éneklése (esemény is)' – *lintu laulaa* 'a madár énekel'), sőt, akkor is, ha a főnévből képezzük az igét: *maailman + valta* 'világhatalom' – *vallita maailmaa* 'kormányozni a világot', *huumorin + taju* 'humorérzék' – *tajuta huumoria* 'érteni a humort'. Hogy a helyzet mégsem ilyen egyszerű, azt bizonyítják Mäkisalo néhány oldallal korábbi példái: genitivusi előtaggal *uskon + riita* 'hitvita', de nominativusival *raja + riita* 'határvita', *kieli + riita* 'nyelvvita' – ezek mindegyike összekapcsolható a *riidellä* 'vitatkozik' igével. Az ötödik cikkben szereplő *eläin + kuljetus* 'állatszállítás' pedig ugyanúgy a *kuljettaa* igével kapcsolható össze, mint Mäkisalo egyik kedvenc példája, az *auton + kuljettaja* 'autóvezető', de míg az előző nominativusban áll (az *n* itt nem a genitivus ragja), addig az utóbbiban genitivusban. Mäkisalo nem vizsgálja az előtagok eloszlást az utótag képzője szempontjából, pedig valószínűleg ez is sokatmondó lenne.

Az endocentrikus nominális összetételek tagja közötti jelentésviszonyokat Pustejovsky 1991-es koncepciója alapján kísérli meg, bár magát a felosztást kritizálja. Megállapításai szerint a nominativusi előtagú összetételek elsősorban funkciót (*liike + suhde* 'üzleti kapcsolat', *matka + toimisto* 'utazási iroda'), anyagot (*hirsi + nurkkaus* 'sarok gerendákból'), orientációt (*joulu + pöytä* 'karácsonyi asztal', *kouluhistoria* 'iskolatörténet'), fejeznek ki kb. 20%-20%-os arányban, a maradék 38,9% pedig hét különböző jelentésviszony között oszlik el. Ezzel szemben a genitivusi előtagú összetételek 50%-a fejez ki orientációt

(*aasin + nahka* 'szamárbőr', *kallion + laki* 'sziklatető'), ezen kívül még pozíciót (*etelän + kohde* 'déli célpont /nyaraláskor/'), ill. természetet (*luonnon + materi-ali* 'természetes anyag'). Az A + N összetételek elsősorban a pozíciót (*ala + kerta* 'al + szint = földszint', *Pohjois-Karjala* 'Észak-Karjala') fejezik ki (az esetek 44%-ában). Az összetett melléknevek melléknévi előtagja főként pozíciót (*ulko + puolinen* 'kül + fél-i' = kívülálló¹⁰) vagy mértéket (*pitkä + aikainen* 'hosszú + idő-i = hosszú, hosszadalmas, elhúzódó') fejez ki. A főnevek deverbális előtagja pedig általában funkciót (*oikoma + kone* 'egyenestítőgép') vagy ágensi (*kierrätys + koulu* 'visszaforgatás + iskola = környezetvédelemre specializálódott iskola'. (A recenzens ugyan nem tart meggyőzőnek minden besorolást – pl. a 'szamárbőr', ill. a 'sziklatető' előtagjának jelentéstípusát nem orientációnak nevezné -, de összességében nem kérdőjelezi meg az eredmények hitelességét.)

A fejezet végén Mäkisalo visszatér az első cikk fő kérdésére, és a következő megállapításokat teszi. 1. A belső inflexió valóban belső, az összetétellel párhuzamosan végbemenő folyamat, hiszen szintetikus összetételeknél az utótag ige-töve követeli meg, nominális összetételek esetében pedig a tagok szemantikai kapcsolata. Ennek következtében az összetétel belső inflexióját nem tekinthetjük szintaktikai műveletnek. 2. A szintetikus összetételeken belüli belső inflexió minősége is azt sugalja, hogy inkább lexikálisan, mint szintaktikailag motivált: csak két kategóriája van: genitivusi és nem-genitivusi (nominativusi, mássalhangzós tövű), és a genitivus azt jelöli, hogy az előtag az ige logikai struktúrájának magjához, a nem-genitivus pedig azt, hogy annak perifériájához tartozik. Mivel mindez az ige lexikális struktúrájától függ, nem beszélhetünk szintaktikai jelölésről. 3. Valamennyi szintaxis mégis lehet az összetételekben, mert bizonyos perifériális esetekben vissza lehet utalni az előtagra, bár lehet, hogy ez csak az értelmezési kényszer teszi lehetővé. 4. A genitivusi előtagú összetételeknek még egy tulajdonsága utal arra, hogy van bennük némi szintaxis: az enklitikumok megjelenhetnek a két tag között is, pl. *aasin + kin + nahka* 'szamár + is + bőr = (a) samarárbőr is' – amennyiben más állatok bőrével van szembeállítva. A finn összetételek vizsgálata alapján tehát – a bevezetőben foglaltakkal szemben – mégis inkább a morfológiához tartozónak vallja az összetételt.

A harmadik cikkben (Semantic Transparency, Frequency and Linear Order of Constituents in Finnish Compounds,¹¹ 129–161) Mäkisalo egy kísérletsorozatot ír le. A morfológiai és szemantikai előfeszítés (morphological and semantic

¹⁰ A Mäkisalo által megadott 'outsider' jelentésben a szó inkább főnév, mint melléknév, de van 'külső, kívüli' jelentése is. A melléknévi mivolt más esetekben is megkérdőjelezhető, pl. a fent idézett *ala-*, *ulko-* és a máshol előforduló *keski-* a recenzens véleménye szerint nem melléknevek, mert képző nélküli kizárólag összetételi előtagként (ill. az utóbbi kettő névutótóként) fordulnak elő.

¹¹ Egy korábbi változata elhangzott a 7. Nemzetközi Morfológiai Találkozón 1996. februárjában, Bécsben.

priming) segítségével azt vizsgálja, hogy befogadáskor a finn nyelvhasználók tagokra elemzik-e az összetételeket, vagy egészként fogják-e fel őket. Az előfeszítéssel kíséreltekhez egy hívószót (prime) és egy célszót (target) használnak: esetünkben a hívószó egy összetétel, a célszó pedig a morfológiai előfeszítés vizsgálatokhoz az összetétel valamelyik tagja, a szemantikai előfeszítés vizsgálatokhoz pedig valamelyik taghoz szemantikailag kapcsolódó szó. A hívószó a képernyőn rövid időre (300 msec) felvillan a hívószó, melyet a kísérleti alany hangosan fel kell olvasnia, majd rövid szünet (200 msec) felbukkan a célszó (400 msec). A kísérleti alany feladata, hogy a célszóról eldöntse, hogy létező szó-e a nyelvben (természetesen vannak olyan párok is, ahol a célszó nem létező szó). Ha a kísérleti alany viszonylag gyorsan felismeri a célszót, akkor arra gyanakodhatunk, hogy az előtte felbukkant hívószót (morfológiailag vagy szemantikailag) elemezte (a kérdéses szó már felidéződött az összetétel elemzésekor), ha viszonylag lassan, akkor viszont nem. Természetesen a mérések értékeléséhez ellenőrző párokat használnak, ezekben a célszó nem azonos egyik taggal sem (ill. szemantikailag nem kötődik egyikhez sem), a morfológiai előfeszítés vizsgálatában pedig használnak olyan párokat is, amelyben a célszó csak hasonlít az egyik taghoz.¹²

A cikk első felében Mäkisalo áttekinti a szakirodalomban leírt hasonló kísérleteket, ill. azok eredményeit. A kép meglehetősen vegyes: egyes kísérletek szerint az összetétel felismerésében az előtag van kulcsszerepe, mások szerint az előtag semmilyen kulcsszerepet nem játszik; egyes kísérletek szerint a befogadók minden összetételt elemznek, mások szerint csak a szemantikailag transzparens összetételeket; megint mások szerint szerint morfológiailag minden összetétel elemződik, szemantikailag azonban csak az áttetszőek. A finn összetételek vizsgálatához Mäkisalo három fő vizsgálati szempontot választott ki: az összetételek áttetszőségét, az összetételek (ill. tagjaik) gyakoriságát, továbbá azt, hogy a célszó az előtaggal vagy az utótaggal azonos-e.

A vizsgálathoz egy korpuszból¹³ választott ki 200 szót, és ezeket előtesztekre bocsátotta. Először is azt kellett biztonsággal eldönteni, hogy mely összetételek áttetszőek, és melyek nem. Áttetszőség szempontjából nem a két tag és a jelentés kapcsolatát vizsgálta, hanem a tagok szerepét külön-külön a jelentés kialakításában. Így négy csoportot kapott: TT (mindkét tag transzparens), TO (az előtag transzparens, az utótag homályos /opaque/), OT (ennek a fordítottja), OO (mindkét tag homályos). Az osztályozást a következőképpen végezte el: a kiválasztott összetételeket kísérleti alanyok egy csoportjának osztotta ki, és arra kérte őket,

¹² Ezeket (pl. *maali + linja-MAA* 'gól + vonal – FÖLD') Mäkisalo helyesírási célszavaknak (orthographic targets) nevezi, ami nem éppen pontos, hiszen ezek hangalakjukban is hasonlítanak.

¹³ A Helsinki Egyetem Language Corpus Serveréből, a Suomen Kuvalehti (egy képes hetilap) anyagából.

hogyan magyarázzák meg az összetétel jelentését: amelyik tag felbukkant a magyarázatban, azt áttetszőnek tekintette, pl.: *lehto + lapsi* 'liget + gyerek' = törvénytelen gyerek, zabigyerek' – ha ezt a kísérleti alany úgy magyarázta, hogy *avioton lapsi* 'házasságon kívüli gyerek', akkor az előtag homályosnak, az utótag áttetszőnek minősült: OT.¹⁴ Ha egy összetétel elő- és utótagja is egyértelműen áttetszőnek vagy homályosnak minősült (egyértelműen áttetsző, ha a válaszok legalább 70%-ában szerepel, egyértelműen homályos, ha a válaszok kevesebb mint 15%-ában szerepel), akkor a megfelelő osztályba került. 75 szót, mivel valamelyik tagja nem minősült egyértelműen áttetszőnek vagy homályosnak, kizárt a további kísérletekből.

A szemantikai előfeszítés vizsgálatához szükség volt olyan szavakra, amelyek jelentésükben kötődnek valamelyik taghoz. Ehhez újabb előtesztet szervezett: az összetételeket önálló szavakra vágta, és a kísérleti alanyokat arra kérte, hogy az így kapott 250 szó mellé írjanak olyan szavakat, amelyek a kapott szavakról eszükbe jutnak. Mivel az eredmény meglehetősen változatos volt, végül négy nyelvész válogatta ki a megfelelő célszavakat, gondosan ügyelve arra, hogy ne legyenek közöttük túl gyakoriak (ezt korpuszban ellenőrizték).

Hátravolt még a hívószavak gyakorisági osztályozása. Ehhez is előtesztet szerveztek, melyben arra kérték a résztvevőket, hogy egy egytől négyig terjedő skálán ítélik meg, mennyire gyakoriak az adott szavak (az összetételek közé álszavakat és képzett szavakat is keverték). A teszt eredményei alapján a négy szemantikai osztályba 6-6 példát válogattak ki, így összesen negyvennyolc összetétel jutott el a végső kísérletig.

Az első kísérlet a morfológiai előfeszítést vizsgálta, ezekhez hasonló párok: *lämpö + tila – LÄMPÖ* 'hő + hely = hőmérséklet – HŐ', *lämpö + tila – TILA* 'hő + hely = hőmérséklet – HELY' (92). A TT és OO csoportokban ellenőrző párokat is kialakított, pl. *kansa + koulu – LÄHTÖ* 'nép + iskola = általános iskola – INDULÁS' (24). Ezt egészítette ki a korábban említett „helyesírási célszavak”-kal (24). Mivel a kísérleti alanyok feladata az volt, hogy eldöntsék, a célszó létezik-e a finn nyelvben, az így kapott 144 pár mellé még 144 olyan párt kellett rendelni, amelyben a célszó nemlétező szó volt, pl. *lämpö + tila – EERTO*. Mivel az így kapott 288 pár egy kísérleti alanyra sok lett volna, az anyagot elosztotta a 24 kísérleti alany között.

¹⁴ A recenzens kétli, hogy ez az osztályozás minden esetben árulkodik-e az összetétel áttetszőségéről vagy homályosságáról. A magyar *látványpékség* összetételt a kísérleti alanyok többsége valószínűleg kb. úgy magyarázná, hogy 'pékség, ahol látványosan sülnék a péksütemények' (vagy hasonló módon), már csak azért is, mert ilyen feladatnál talán a szó motivációját is fontosnak érzik megmagyarázni. A hasonló magyarázatok alapján a *látványpékség* a TT osztályba kerülne, holott nyilvánvalóan nem átlátszó a szerkezete. A másik végletet, amikor az adatközlő a tautológia elkerülése érdekében mindenképpen szinonimákkal akar mindent megmagyarázni (pl. *vasfazék* 'fém-ből készült edény'), statisztikailag talán könnyebben kivédhető.

A kísérlet legfontosabb eredménye, hogy a gyakori összetételeknek nyilvánvalóan van előfeszítő hatásuk, a szemantikai áttetszőség és az elő-, ill. utótag általi előfeszítés viszont furcsa, nehezen értelmezhető összefüggéseket mutat. Az előtag általi előfeszítésben a gyakoriságnak és az áttetszőségnek nagy szerepe van, az utótag általában viszont nincs. Más szóval: a transzparencia különbsége ellenkező hatást vált ki a gyakori és a ritka összetételek esetében: gyakori összetételeknél a homályos előtag lassít, de a homályos utótag gyorsít, a ritka összetételek esetében a homályos tagok mindig lassítanak, és éppen utótagként kiugró mértékben. A szemantikai transzparenciának vagy annak, hogy melyik tag feszít elő, nincs különösebb hatása.

A második kísérlet a szemantikai előfeszítést vizsgálta, a következőkhöz hasonló párokkal: *käsi + ala – SORMI* 'kéz + terület = kézírás – UJJ', *käsi + ala – PINTA* 'kéz + terület = kézírás – FELSZÍN'. Ellenőrző párokként ehhez hasonlókat használtak: *käsi + ala – VUOHI* 'kéz + terület = kézírás – KECSKE'.

A szemantikai előfeszítés lassabb, mint a morfológiai, és más eredményeket mutat. A gyakori összetételek mindig elemződnek az OO csoport kivételével. A ritka összetételek esetében az eredmények nem világosak, csupán az a biztos, hogy az OO csoport itt sem elemződik.

A cikk végén Mäkisalo elhelyezi eredményeit a korábbi vizsgálatok tanulságai között, de elsősorban azt tartja fontosnak hangsúlyozni, hogy tényező nem világos (például a szemantikai elemzés visszahathat a formai elemzésre stb.).

A negyedik cikkben (Finnish Compound Structure: Experiments with a Morphologically Impaired Patient,¹⁵ 163–170) leírt kísérlet a finn összetételek hozzáférési kódját (access code) és a struktúra (fejség) hatását vizsgálta egy betegnél (HH – egynyelvű finn férfi, akinek egy balesetben sérült meg a bal féltekéje a nyolcvanas évek közepén, súlyos Broca-affáziában és diszlexiában szenved). HH érzékeny a morfológiai kategóriákra, olvasási és ismétlési feladatokban a ragozott alakoknál többet hibázik, mint a képzett szavaknál. A vizsgálat célja az volt, hogy kiderítse, hogy milyen nehézséget jelent az összetételek olvasása összehasonlítva hasonló tö- és képzett szók olvasásával. A másik cél az volt, hogy kiderítse, különböző szerepet játszik-e az előtag (nem-fej) és az utótag (fej) a lexikai hozzáférésben.

A vizsgálatához korpuszból 216 közepes vagy alacsony gyakoriságú kéttagú összetételt választottak ki (500-nál kevesebb előfordulás a 22,7 millió szavas korpuszban). Ezek mindegyike szemantikailag áttetsző volt és konkrét dolgot jelentett. Úgy válogatták őket, hogy képviseljék az összes fontos morfológiai típust. Ezeket tö- és képzett szókkal keverve olvastatták fel a kísérleti alannyal.

A kísérlet eredménye szerint az összetételek olvasása rendkívül nehéz HH

¹⁵ A cikk, melynek társszerzője Jussi Niemi és Matti Laine, 1999-ben megjelent a *Brain and Language* 68. számában (249–253).

számára: az összetételek 48, a képzett szavak 37 és a tőszók 14 százalékában hibázott. A hibásan olvasott összetételek esetében HH szinte minden alkalommal egy másik összetételt mondott, de sosem mondott összetételt képzett vagy tőszó helyett.

A hibásan olvasott elő- és utótagok száma csak jelentéktelen mértékben különbözik, ugyanakkor ha az előtag helyes volt, HH létező összetételt mondott a felolvasandó helyett, pl. *raja + joki* 'határfolyó' helyett *raja + pyykki-t* 'határkő'. Fordított esetben – amikor az utótagot olvasta jól – ez sokkal ritkábban fordult elő, és ilyenkor a mondott összetétel vagy neologizmus volt, vagy szemantikailag furcsa, abszurd. Mindebből a kutatók arra következtettek, hogy az összetételekhez való lexikai hozzáférésben az előtagnak van kulcsszerepe.

Bár mindez összecseng más, korábbi kutatások eredményeivel, a szerzők fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy bizonyos jelenségek talán csak az olvasással függenek össze. Olyan feladatoknál, amelyeknél képeken található dolgokat kellene megnevezni, az összetételek várhatóan könnyebbek lennének, mint a képzett szavak, mivel informatívabbak. Az is lehet, hogy az összetétel nehézsége csupán azzal függ össze, hogy két tő van benne, míg a képzett szavakban csak egy.

Konklúzióként azt a feltételezést fogalmazzák meg, hogy a morfológiai elemzés után az előtag irányítja a lexikai hozzáférést, és ha az összetétel nem lexikalizált, egy azonos előtagú másik összetétel kerül elő a lexikonból. Ha csak az utótag elérhető, egy másik összetétel alkotása kudarcba fullad, feltehetően a fej a szemantikai szinten betöltött speciális szerepe miatt – HH éppen ezen a szinten sérült.

Az ötödik cikk (Verb Effect in Finnish Deverbal Compounds: A Case Study With an Agrammatic,¹⁶ 171–179) ismét egy HH-val végzett kísérletet mutat be. Korábban Laine kimutatta, hogy a szintaktikai kategóriák befolyásolják HH olvasási képességeit: az igéknél többet hibázik, mint a mellékneveknél és a főneveknél, és a zárt szóosztályokban hibázik a legtöbbször.

Az előző cikk végén azt feltételezték, hogy szemantikai szinten az utótagé (a fejé) a fő szerep. Mivel a szintetikus összetételek esetében az előtag szemantikai szerepét az utótag igetöve határozza meg, feltételezhető, hogy az igei utótag felismerése megkönnyíti az összetétel felismerését.

A kísérlethez 204 kéttagú összetételt használtak, melyek között 16 nominatívusú előtagú, 65 genitívusú előtagú és tíz valamilyen locatívusú előtagú (pl. *sivus-takatsoja* 'oldal + Ela¹⁷ + néz + DN) deverbális összetétel, illetve velük szemben 73 nominatívusú és 40 genitívusú előtagú nominális összetétel volt (közepes vagy alacsony gyakoriságúak).

¹⁶ Társszerzője Matti Laine. Megjelent: M. Nenonen & J. Järviö (eds). *Language, Minds, and Brains: Papers from the NorFa Summer School, Mekrijärvi, Finland, June 22–29, 1998*, 116–121.

¹⁷ Elativus.

A kísérlet tanulságai szerint HH jóval többször hibázott a szintetikus, mint a nominális összetételek között (57% : 72%). Ez arányaiban körülbelül megfelel annak, amekkora különbséget Laine mért az egymorfémás főnevek és igék között (30% : 45%). (Az utólagos mérések szerint az ige frekvenciája nem hatott az olvasási képességekre.) Ha összehasonlítjuk a különböző ragokkal ellátott előtagú összetételek hibaszázalékát, akkor egyetelmű, hogy nem ez, hanem a szintaktikai kategória felelős a hibákért. Sőt, ha a belső inflexiós összetételek hibaarányát az inflexiós végződésekkel ellátott tőszók hibaarányával vetjük össze, kiderül, hogy HH számára az előbbiek sokkal kevésbé jelentenek nehézséget, mint az utóbbiak. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy előfordult olyan hibás olvasat is, amikor csupán a genitívus maradt le az előtagról, viszont a hibás olvasáskor előforduló neologisztikus összetételeiben sosem volt genitívusi előtag. A locatívusi előtagú összetételek közül egyet sem tudott helyesen elolvasni. A nominális és deverbális, ill. a genitívusi és nominatívusi előtagú összetételeket nagyjából ugyanolyan arányban helyettesítette más összetételekkel, mely egy újabb érv amellet, hogy ezek a szerkezetek hasonló felépítésűek.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Mäkisalo munkája rendkívül fontos lépés a finn összetételek kutatásában. Az elméleti kutatásokhoz szorosan fűződő elemzései és kísérletei fontos adatokat szolgáltatnak a nemzetközi nyelvészeti vizsgálatokhoz. A recenzens által megfogalmazott bírálatok nem ezen eredmények megkérdőjelezését, csupán árnyalását voltak hivatottak szolgálni. Meg kell azonban még említeni, hogy a kötet gondosabb kiadást is megérdemelt volna, a számszerű adatok időnkénti ellentmondásossága, a bibliográfia hiányosságai, az időnként értelemzavaró hibák megnehezítik a mű használatát.

Fejes László

Új orosz kiadványok nyelvrokonainkról

A Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete útiköltség-támogatásával 2002-ben folytatni tudtam több éve tartó levéltári és anyakönyvhivatali gyűjtőmunkámat Oroszországban. Ez alkalommal négy hónapot töltöttem kint, zömmel obi-ugor területen. Munkám természetéből adódóan elsősorban városokban (Hanti-Manszijszk, Szalehard) vagy városias jellegű egyéb településeken (Berjozovó) végeztem adatgyűjtést. Ezen kívül pár napig voltam Moszkvában és Sziktivkarban is. Természetesen mindenütt látogattam a köny-